

Про ще один семінар для українських вчителів

Перед тим як розповідати про семінар, який на початку жовтня друга група українських вчителів мала нагоду відвідати в «Меморіалі Шоа» в Парижі, хочу повторити запитання, яке звучало з вуст одного з учасників, і яке незримо присутнє в головах багатьох моїх колег-істориків та викладачів історії. *Наскільки викладання історії Голокосту (Шоа) корисно та актуально у сучасному суспільстві?* Наскільки така складна і трагічна тема здатна впливати на молодь, збільшувати чи зменшувати її недовіру до світу, допомагати розв'язувати питання про ідентичність. Насправді питання не є риторичним, і вимагає серйозної розмови, як і зміст нашої шкільної історичної освіти загалом. І якщо навчальні програми з історії є предметом не лише професійної, але й суспільної дискусії в Європі останні роки, то присутність теми Голокосту визнана необхідною якраз із загальноєвропейської точки зору. Оскільки європейці вбивали європейців, то, на думку наших французьких колег, треба спокійно, більш вдумливо і глибоко вивчати історію геноциду євреїв, аби відновити гідність тих, що загинули. Для мене ключовим у цій позиції є якраз поняття гідності і розуміння того, що шість мільйонів жертв – це одна людина плюс одна людина, плюс одна людина...

Семінар вдруге відбувся завдяки співпраці Українського центру вивчення історії Голокосту під керівництвом к.і.н. А.Подольського з «Меморіалом Шоа» в Парижі та головою відділу міжнародних відносин Меморіалу Карелом Фракапане зокрема.

Завдання семінару – залучити українських освітян до історичного та філософського осмислення історії Голокосту на прикладі сучасних французьких підходів до цієї теми. І якщо побіжно глянути на програму, то відразу видна спроба саме філософського та загально методологічного висвітлення знайомим більшості учасників проблем. Дозволю собі навести назви кількох лекцій, що вразили найбільше: «Походження катастрофи: від юдофобії до антисемітизму» (Джоель Котек), «Еволюція ідеї геноциду: різні фази “остаточного розв'язання”» (Крістіан Інграо), «Франція у военний час: приклад Голокосту у Західній Європі» (Тал Брутманн), «Єврейська громада Німеччини після Голокосту: сучасні рефлексії» (Артур Фредекінд). Особливе захоплення викликали розмови, саме розмови з Жоржем Бенсуассоном, істориком, редактором часопису «Revue d'Histoire de la Shoah» про ідеологію нацистів, про складні сторінки історії ішува та Ізраїлю у зв'язку із Голокостом, про те, яка різниця і чи існує вона, між історією та пам'яттю про Голокост. Окремого слова вдячності заслуговує екскурсія до Музею мистецтва та історії іудаїзму та вступна лекція до неї, що провів Філіпп Букара. Окрім озвучення відомих та маловідомих фактів під час лекцій розглядалися настільки значущі і концептуальні питання, що стає якось сумно від їх відсутності в українському дискурсі. Наприклад, як зрозуміти геноцид, не вивчаючи «рух проти Просвітництва»; як зрозуміти антиномію між прийнятим німецьким суспільством рівнем насильства та високим рівнем культури Німеччини; яку роль відіграв «зондервег» – особливий німецький шлях, та яка відповідальність у нацизмі Веймарської республіки-демократії без демократів. Для українського суспільства вкрай важливі французькі уроки, та європейські загалом, про відмінності між патріотом та націоналістом. Те, що ці поняття не означають одне й теж, більшість читачів, сподіваюся, розуміють. Розмірковування Жоржа Бенсуассона про те, чи не плутаємо ми культуру та думку, мислення; що ніщо в історії не трапляється випадково; що розуміння трагедії Голокосту в межах поняття «варварства» є неефективним, викликали величезну зацікавленість та інтелектуальне задоволення.

Незважаючи на відмінності у стилі викладання, різницю тем, глибини аналізу та враховування українського контексту, всі лектори і тренери, ведучі семінару створили глибоку гуманітарну атмосферу роздумів про людину в історії, про людей в історії, та про нашу спільну відповідальність пам'яті.

У програмі семінару було заявлено два педагогічні тренінги. Звісно, що учасники очікували їх, оскільки тут, здавалося, ми могли бути на рівних. Адже у всіх, хто був

відібраний для поїздки, присутній той чи інший досвід викладання історії Голокосту в школі, участі в семінарах з цієї тематики, підготовка дітей до конкурсів тощо. Однак відразу з'ясувалося, що підходить різні. Все ж таки в Україні поки що викладання історії Голокосту – заслуга неформальної освіти, що здійснюється зусиллями неурядових організацій. Можна багато писати про те, що, з власного досвіду, учителі знають небагато, а то й відверто мало, що існуюча модель шкільної історичної освіти не стимулює до вивчення контрверсійних та болючих тем минулого з погляду учасників та сучасників, що навчального часу катастрофічно не вистачає на дискусії, обмірковування, повноцінне використання фільмів, художньої літератури тощо. Однак все ж таки ми розуміємо, що первинна для вчителів програма, навчальний план. Французькі вчителі мають у своїх навчальних програмах обов'язкове з 2002 р. вивчення теми Шоа (Голокосту) не лише для старших класів, але й для молодшої школи. Тема вивчається школярами у 10, 13 та 17 років. Знову ми наштовхуємося на циклічність, яка дозволяє розглядати історію на різних рівнях розуміння, осмислення, наповнення фактажем, зрештою. Барбара Мелул, педагогічний радник освітнього відділу Меморіалу, висловила очевидну думку, яка має бути покладена в основу навчання будь-якої історії і у будь-якому віці. *Зажжди варто пам'ятати про те, що існує велика різниця між тим, що ми знаємо, та тим, що збираємося викладати.* Мабуть, для багатьох моїх колег, укладачів програм та авторів підручників це викликає якщо не протест, то незгоду. Останні роки ми начебто змагаємося самі із собою з приводу того, скільки ще знань, фактів слід закласти в шкільну історію. Однак практика навчання підтверджує, що просте збільшення обсягу інформації не означає, що наші учні стали краще знати і розуміти історію. Перед початком викладання будь-якої складної теми (а в історії такі майже всі) варто замислитися про педагогічні цілі. І якщо розповідати дітям про Голокост/Шоа, то не захоплюватися лише сумною, емоційною складовою, переборювати спокусу маніпулювати почуттями та дитячою свідомістю. Особливо це стосується учнів молодших та середніх класів. І тут мимоволі приходять паралелі з темою Голодомору, яка згідно шкільної програми викладається один раз в 10 класі, але вчителі змушені звертатися до неї на обов'язкових Днях пам'яті, що практикуються в школах. І є багато прикладів того, як педагогічно неправильно подається ця тема для школярів молодшого та середнього віку. Що ми хочемо досягти, коли беремося до таких тем? Французькі колеги підкреслюють: «Ми хочемо не лише дати знання з історії, але й привчити думати, аби не відчували себе жертвами нащадки тих, хто був причетний до трагедії. Дуже потрібно, щоби учні навчилися відчувати загальний та індивідуальний біль іншої людини». При такому підході до вивчення теми Голокосту як трагічної, болючої, європейські вчителі вважають, що важливо показати історію євреїв не лише як переслідування, але й життя євреїв до війни, показати іудаїзм як частину європейської та світової культури. Для України, в якій частка єврейського населення складала значну частку у довоєнні роки, це дуже доречно й необхідно. Замислюючись над тим, хто такий єврей – це почуття приналежності до мови, культури, моралі, релігії, народу – можна вийти на розгляд дуже важливого і актуального сьогодні поняття ідентичності. Коли наші французькі вчителі викладають тему Голокосту, то використовують міждисциплінарні підходи, на загал втрачені у нашій сучасній практиці шкільної історичної освіти. При аналізі історичних документів працюють над удосконаленням французької мови: як діти вибирають головне, які слова вибирають, які зв'язки використовують; показують можливості мови в процесі. Наприклад, розглядаючи поняття «Кришталева ніч», говорять не лише про сам факт, подію листопада 1938 року, але й показують закодованість німецької мови часів нацизму, знеособлення політики та суспільного життя в епоху тоталітаризму. Адже цей термін нічого не говорить про справжні події, не повідомляє про насилля над людьми. Так само, як використання слів «евтаназія» замість умиротворення, «транспорт» замість депортацій, вигнання, «спеціальні установки» замість газових камер тощо дають приклад «вилучення душі зі слів», втечі від особистої відповідальності та маніпуляцій власним народом. Я вважаю, що цей невеликий

приклад примушує нас замислитися над тим, як ми діємо на наших уроках, що залишається в головах і душах наших учнів після виконання програми. Французькі колеги, розповідаючи про вивчення теми Шоа/Голокосту з дітьми 10–13 років, наголошують на силі мистецтва. Вони мають можливості дивитися з дітьми театральні вистави та художні фільми на цю тему. І впевнені, що один фільм має більше впливу і значення, аніж сто уроків історії. Однак не можна залишати дітей наодинці з такими виставами та фільмами. Дітей треба готувати, дивитися разом з ними, обов'язково коментувати побачене, робити рефлексію, причому не один раз. Антуан Жерма, вчитель історії, тренер Меморіалу, запропонував українським учасникам семінару спеціальну розмову про методіку роботи з художніми фільмами у викладанні історії. І наші колеги з Франції не лише не бояться, але й чітко усвідомлюють, що кіно – це завжди точка зору. І важливо, за рахунок чого вона формується, тому що в зображення нема правди, воно несе образ, не інформацію. Тому для історика є різниця між художнім та документальним фільмом, для вчителя – ні. Голокост – історична подія ХХ століття, про яку знято найбільша кількість фільмів, особливо протягом 1970-х років. І актуальне для нас питання, повертаючись до теми Голодомору, – чи можна створювати художній вимисел на ЦЮ тему, що можна показувати а чого – ні, як прослідкувати те, що було ДО та стало ПІСЛЯ. Чим була спроба знищення євреїв Європи для нацистів – фізичне знищення, повне виключення з контексту культури та стирання усіх слідів цього знищення. Доказом цього стали евфемізми, які Ханна Аренд назвала красномовством диявола, заборона усіх фотографій згідно наказу Гімлера, особливо зроблених німцями та, особливо, членами айнзацгруп, а також сфальсифіковані кадри, що стали всесвітньо відомими, як наприклад, відверто постановочні та пропагандистські кадри про звільнення в'язнів Аушвіца. При роботі над художнім фільмом важливо здійснювати не лише аналіз з точки зору критичного мислення: що, хто, коли, як, чому; а на перший план виходить аналіз естетичний: які емоції присутні на екрані, які емоції викликає те, що ми бачимо, як люди в кадрі ставляться до певних речей, якими художніми засобами досягається показ правди явища в цілому. Безумовно, що такому підходу треба вчити. Українські вчителі можуть працювати і над «Списком Шиндлера» С. Спілберга, і над «Піаністом» Р. Поланскі, та з фільмами на іншу тематику, використовуючи не лише досвід проекту «Назустріч пам'яті»¹, але поради наших французьких колег. І вчителям історії на курсах підвищення кваліфікації давно пора давати хоча б оглядові лекції з української та художньої літератури, що розповідають про трагедію людини в ХХ сторіччі чи в історії в цілому, нагадати базові естетичні поняття, вчити самим аналізувати твори мистецтва. Тоді, можливо, ми не будемо скаржитися, що наші учні байдужі і нічого не хочуть знати та розуміти.

На окрему увагу заслуговує представлений на семінарі навчальний веб-ресурс для молодших дітей www.grenierdesarah.org – «Горище Сари», що працює на французькій та англійській мові. Цей сайт виконаний з використанням образів, близьких саме дітям 10–13 років, і показує поступове згортання свободи для дівчинки Сари, як вона опиняється на горищі внаслідок подій навколо будинку, як змінюється становище сім'ї, і що було причиною таких змін. Показуючи трагедію дискримінації та переслідування через конкретну історію конкретної, хоч і уявної дівчинки, педагоги, що створили цей веб-ресурс, дають можливість йти від меншого до більшого, накопичувати уявлення та ставлення, наповнюючи поступово цю маленьку історію знаннями «великої». Та й історію відомого корабля «Сент-Луїс»² можна показати через комікси, або поєднати історію з географією, давши завдання попрацювати з прапорами, віднайти на карті всі країни, причетні до сумної подорожі корабля. І не втрачаючи при цьому серйозності пояснень

¹ Назустріч пам'яті: Навч.-методичний посіб. до фільму про Голокост в Україні «Назви своє ім'я» / Авт.-упор. О. Войтенко, М. Тяглий. – К.: Оранта, 2007. – 240 с.

² Корабель «Сент-Луїс», на якому 930 євреїв намагалися емігрувати з Німеччини у травні 1939 р., та який вимушено повернувся назад через неприйняття його іншими країнами.

такої складної теми, як еміграція, ставлення світу до проблеми переслідування євреїв, становище людей в екстремальній ситуації тощо. Працюючи над історіями спасіння, рятування єврейських дітей, французькі вчителі піднімають і пласт політичної історії, і економічної, і структур повсякденності, і питань цінностей та відповідальності. Адже вивчаючи про те, хто та як переховували дітей, як і чому їх навчали, як дбали про те, аби діти, проживаючи під чужими іменами заради рятунку життя, не втратили сімейної пам'яті, як діти виростили у цьому становищі і як переймали на себе ролі дорослих, знаходили їжу, одяг тощо, вчителі мають можливість показати, що таке вибір і відповідальність, що таке мораль і екстремальність стосунків і вічна цінність самого життя. При такому підході «сухий залишок» освіти набагато більший: історії інших дітей набагато ближчі і зрозуміліші дітям, аніж знеособлені, абстрактні історії, що ми пропонуємо на сторінках наших підручників.

На окрему увагу заслуговує практика використання музею французькими вчителями. Мінімум два педагогічних блоки по три години кожен спрямовані на знайомство з історією Голокосту у Франції, що представлена у «Меморіалі Шоа» в Парижі. Годину перед відвіданням музею вивчають історію, годину працюють з певними стендами та експонатами музею, після цього обов'язкові практикум та рефлексія. На веб-сайті Меморіалу є спеціальний розділ для дітей, що включає в себе не лише згадуване «Горище Сари», але й інформацію про екскурсії по музею для дітей, про п'ять практичних занять з тематики історії Голокосту, що здійснюються співробітниками педагогічного відділу Меморіалу, та про спеціальні події для дітей по середах. Окрім цього є ще розділ спеціально для вчителів, де розміщені матеріали. У львівському журналі «Доба» вже була стаття³ про досвід використання музеїв Шотландії в навчальному процесі, а також про те, що ми в Україні марнотратно ставимося до існуючих колекцій та ресурсів, далі сподіваючись лише на вміння вчителя біля дошки зі шматком крейди. Але це вже питання загальної стратегії та визначення пріоритетів, що чомусь виглядає надто складним для української освіти.

Можливо, для багатьох це – очевидні речі, можливо, для когось – зовсім не актуальні, але для мене як для людини, що займається навчанням історії, тренуванням вчителів, іноді – написанням якихось рекомендацій для викладання, цей семінар був незвичним. Незвичним з кількох поглядів. Найбільш важливе враження, – це глибока інтелектуальність та філософське підґрунтя обговорення будь-яких історичних питань. І для мене ця інтелектуальність і глибина дискусії – запорука того, що історія у сучасному французькому суспільстві не виконує роль служниці політики, що суспільство має можливості дивитися на минуле не накопичуючи образ, а виносячи уроки. І дозволю собі наприкінці ще раз процитувати уривок⁴ з декларації істориків Франції, що з'явилася у грудні 2005 року в газеті «Libération»: «Історія не є релігією. Історик не схиляє голови перед жодними догмами, не підкоряється жодним заборонам, для нього не існує табу. Історія не є мораллю. Завдання історика – не засуджувати чи звеличувати, а лише пояснювати. Історія не є рабою актуальності. Історик не переносить на минуле сучасні йому ідеологічні схеми і не трактує події минулих літ з позицій сьогоднішніх пріоритетів. Історія не є об'єктом юрисдикції. У вільній державі ні парламент, ні інший юридичний авторитет не має права визначати, що в історії є правдою».

*Ірина Костюк, вчитель-методист,
координатор освітніх проектів (м. Київ)*

³ Костюк І. Як навчають історії шотландські вчителі // *Доба*. – 2002. – № 4.

⁴ Дубинянский М. Похорони Клио // *Українська правда* (<http://www.pravda.com.ua/ru/news/2009/8/10/97083.htm>)